

AMIR NASRULLO HUKMRONLIGI DAVRIDA NING HARBIY ISLOHOTLAR

Rahmatova Feruza Qudrat qizi

Namangan davlat universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6362923>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 17 -fevral 2022

Ma'qullandi: 22-fevral 2022

Chop etildi: 27 - fevral 2022

KALIT SO'ZLAR

*Sulola, harbiy, amirlik,
qo'shin, islohot, sarboz,
qurol-yarog'.*

ANNOTATSIYA

Mang'itlar sulolasi hukmdorlaridan amir Haydar hukmronligi davriga (1800 – 1826) kelib harbiy sohada dastlabki tub o'zgarishlar ro'y bergan bo'lsada, to'la muntazam armiyani tashkil etish amir Nasrullo davriga to'g'ri keladi.

Mang'itlar sulolasi hukmronligida amir Haydar hukmronligi davriga kelib dastlabki tub o'zgarishlar ro'y berib, ya'ni ma'lum ma'noda muntazam armiya tashkil etildi, deyishga asos bor. Biroq, ba'zi tarixchilar bu fikrga to'la qo'shilmaydilar. Tadqiqotchi B. Ismoilova Buxoro amirligida armiya va harbiy ishlarni tashkillashtirishni ikki bosqichga bo'ldi va I bosqichni XIX asr boshlaridan XIX asrning 30 – yillarigacha, ya'ni amir Haydar davrida hisoblab, bu davrni shu sohaga dastlabki asos qo'yilganligi, to'la muntazam armiyani tashkil etilganligini esa II bosqichida amir Nasrullo davriga to'g'ri kelib to 1837 yilda oxiriga etkazdi, deydi.

Amir Haydar davrida muntazam armiya tashkil etishga to'la erishilmadi. Chunki merosho'rlar o'rtasida hokimiyat uchun o'zaro kurashlar, ichki nizolar, bo'ysunmas amaldorlarni jilovlash bu ish yo'lida katta to'sqinlik qildi.

Amir Nasrullo 1837 yili o'tkazilgan harbiy islohotlar natijasida Buxoro amirligi qo'shinining jangovar holati yaxshilandi. Har biri 800 kishidan iborat 50 ta sarbozlar bo'luklari (jami 40000 sarboz) va 250 kishilik to'pchilar guruhi tashkil qilingan.[1] Xorijdan harbiy mutaxassislar jalb etilib, ulardan zamonaviy qurol-yarog'lar tayyorlash va foydadanish sirlari o'rganildi. Masalan, 1834 yili Erondan kelgan Abdusamad Tabriziy yevropacha (Ovro'pacha) usuldagi nizomiy askarlarga tartib bergan va 1837 yili maxsus to'pchilar qo'shinini tuzgan. Buxoroda to'p va zambaraklar quyish uchun alohida to'pxona qurilgan. Ikki yuz kishidan iborat ingliz rusumidagi maxsus askariy guruh tuzilib, unga eroniy qullar kiritilgan. Ushbu guruh Amir Nasrulloning o'ziga xos maxsus gvardiya otryadi bo'lib, unga Abdusamad Tabriziy boshchilik qilgan. Abdusamad Tabriziy bu davrda Amir Nasrulloning harbiy maslahatchisi va noibi lavozimida

faoliyat ko'rsatgan. Amir oldida va saroy a'yonlari o'rtasida uning nufuzi ancha baland bo'lgan. Shuningdek, xorijdan yana Shohruxxon ibn Ibrohimxon nomli to'pchiboshi va boshqa harbiy mutaxassislar olib **kelingan**.

Buxoro davlatining harbiy qo'shinida qizil kurtka, oq shalvar va qalpoqdan iborat maxsus harbiy kiyim joriy etildi. Muntazam piyoda armiyaning soni 40000 sarbozdan iborat bo'lgan. Keyinchalik sarbozlarning har biri nayzali miltiq, qilich va to'pponcha bilan qurollantirildi. Ba'zi manbalarda bu sarbozlarning miqdori 2500 nafar deb ko'rsatiladi. Amir sarbozlariga eron, turk zobitlaridan tashqari ayrim rus ofitserlari ham ta'lim bergan. Ayrim tarixchilarning fikricha, harbiy sohada islohotlar o'tkazilishidan oldin, ya'ni 1830 - 1832 yillarda Buxoroda 20000 kishilik otliq qo'shin, 400 kishilik piyoda qo'shin bo'lib, ularning ixtiyorida 41 ta artilleriya to'pi bo'lgan. Bundan tashqari, bu paytda amirlikning turli hududlarida 50000 kishilik otliq qo'shin (ulardan 10 000 kishi Balxda va Amudaryodan janubdagi hududlarda) ham mavjud edi. Manbalarda keltirilishicha, bu qo'shin eljari (hozirgi militsiya) shaklidagi qo'shin turi bo'lib, u mamlakat ichidagi ichki xavfsizlikni ta'minlagan.[2]

Shunday bo'lsada, amir Nasrullo davrida doimiy qo'shin soni manbalarda turlicha keltiriladi.

Buxoro arkini qo'riqlash uchun tashkil etilgan harbiy guruhlarini buxorxudotlar, Somoniylar, Qoraxoniylar, Shayboniylar, Ashtarxoniylar va umuman, butun mang'itlar sulolasi davrida faoliyat ko'rsatganligini ko'ramiz. Arkning ichkari qismini qo'riqlashda mang'itlar sulolasi davrigacha hukmronlarning yaqin va eng

ishonchli kishilaridan tanlab olingan. Biroq amir Nasrullo davriga kelib, dastlab 100 nafardan iborat "G'ulombachchalar" (ya'ni "qulbachchalar") nomi berilganligining sababini bilib olamiz. Yuz kishidan tashkil etilgan dastlabki g'ulombachchalar o'z oilalari bilan ark ichida yashashgan bo'lsalar, ular soni ko'ngillilar hisobidan 200 taga yetgach, bu ko'ngillilar xizmat vaqtidan so'ng o'z uylarida istiqomat qilishgan.[3]

G'ulombachchalar xizmat vaqtida 2 guruhga bo'linib, haftada 3 kun qo'riqlash xizmatida bo'lishgan. Xuddi shanbegi va seshanbegi sarbozlaridek birinchi guruh shanba, yakshanba, dushanba kunlari, ikkinchi guruh esa seshanba, chorshanba, payshanba kunlari xizmatda bo'lishgan. Juma kuni dam olish kuni hisoblansada qo'riqlash vazifasini arkda yashovchi g'ulombachchalar bajarishgan.

Amir Nasrullo hukmronligi davrida 100 nafardan iborat g'ulomlarning 50 nafari 3 kundan qoravullik xizmatini o'tashib, ulardan 20 nafari ark tashqarisidagi maxfiy xabarlarini amirga yetkazish, 10 nafari amirlikdagi obxona, regxona, kanaxona kabi zindonlarni qo'riqlashgan.

G'ulombachchalar (100-200 keyinchalik 50 kishilik) sadboshi (yuzboshi)dan tashqari ark qo'riqlashda mas'ul bo'lgan "to'pchiboshi darvoza" harbiy mansab egasiga bo'ysunishgan.

Buxoro amirligi qo'shini tarkibida piyoda sarbozlardan tashkil etilgan alohida to'pchilar guruhiga amir Nasrullo davrida asos solingan. Amirlikda to'plar bundan ham oldin bo'lishiga qaramasdan amir Nasrullo ulardan alohida guruh - O'g'lon va Talipoch darvozalari oldida to'pchilarning kazarmalarini tashkil etgan.

Amirlikda zambaraklar asosan Rossiyadan hamda Afg'oniston davlati hududi orqali olib kelingan Ingliz va Turk to'plaridan iborat bo'lgan.[4]

1850 yillarda amirlikdagi beklklarga to'pchilar quyidagicha taqsimlangan:

Buxoro bekligida 90 ta to'pchi, 30 ta to'p;

Chorjo'y bekligida 10 ta to'pchi, 2 ta to'p (o'ta og'ir hajmli);

Shahrisabz beligida 10 to'pchi, 3 ta to'p;

Karkida 10 to'chi, 2 ta to'p (o'ta og'ir hajmli);

Karmanada 10 to'chi, 2 ta to'p (o'ta og'ir hajmli);

Boljuvonda 10 ta to'pchi, 3 ta to'p [5]va hokazo.

To'pchilar amirlik qo'shinida eng nufuzli kishilar hisoblanishgan. Biroq ularning amaldagi vazifalari o'ta og'ir bo'lib, shuning uchun ularga boshqa turdagi harbiylarga nisbatan ko'proq maosh to'langan. Shu sabab bo'lsa kerak, amirlikdagi eng oliy harbiy mansablardan biri ham to'pchiboshi hisoblangan. To'pchilar haftaning har shanba kunida harbiy dala mashqlari o'tashgan. Buxoro bekligida bunday joy shaharning Samarqand darvozasi tashqarisidagi keng maydon hisoblanib, bunday mashqlar "Paxta-parron" deb nomlangan. "Paxta-parron" mashqi chog'ida to'plar zarasizlantirilgan o'qlardan, ichiga sochma porox o'rniga arpa qipig'i solib foydalanilgan. [6]

Amir Nasrullo rus harbiy asirlari Ismoil va Trofim murabbiyligida piyoda sarbozlardan tashkil topgan harbiy musiqachilar guruhi tashkil etgan va ular bolabomchilar (tom ustidagilar) deb nomlangan.

Asos solingan dastlabki davrda bolabomchilar 700 kishilik harbiy

bo'linmada 14 barabanchi (nag'orchi), 14 naychi (fleytist), 2 dulchi (turk barabanlari namunasi), 4 surnaychi, 6 trubachidan iborat bo'lgan.

Bolabomchilar dastlab jangchilarni ruhlantirish, harbiy mashqlar, ertalabki uyg'onish, qatl ettirish chog'larida faoliyat ko'rsatishgan. Keyinchalik, hususan, amir Abdulahadxon va Sayid Olimxon davrlarida bu guruhga katta e'tibor berilib, ularning xizmat doiralari kengaytirilgan. Bu davrda ularga harbiy kiyimlar berilib ilgari ularda aksariyat turk va mahalliy musiqa asboblari bo'lsa mazkur davrda rus musiqa asboblari bilan takomillashtirilgan.

Amir Nasrullo davrida amirlikdagi harbiy unvonlarni quyidan yuqoriga sanab o'tadigan bo'lsak bu hol quyidagicha ko'rinish oladi: 1. Chehraog'asi. 2. Jibachi. 3. Mirzaboshi. 4. Qoravulbegi. 5. Miroxur. 6. To'qsabo. 7. Eshikog'aboshi. 8. Biy. 9. Dodhoh. 10. Inoq. 11. Parvonachi. 12. Qo'shbegi. 13. Otaliq.[7]

Agarda bu mansab egalarini o'sha davrdagi rus harbiy unvonlari bilan qiyoslab solishtirilganida har bir mansabdorning pog'onasi aniq bo'ladi:

1. Chehraog'aboshi – unter ofitser.
2. Jibachi – fel'dbel'.
3. Mirzaboshi – podporuchik.
4. Qoravulbegi – poruchik.
5. Miroxur – kapitan.
6. To'qsabo – podpolkovnik.
7. Eshikog'aboshi – polkovnik.
8. Biy - brigadir.
9. Dodhoh – general-mayor.
10. Inoq – general leytenant.
11. Parvonachi – to'liq general.
12. Qo'shbegi – kansler.

Amir Nasrullo davrida Buxoro amirligi qurol-yarog'lari xususida ma'lumot berar ekanmiz, ularni ikki guruhga bo'lish to'g'ri

bo'lar edi. 1. Sovuq qurollar. 2. O't ochar qurollar. Sovuq qurollar sarasiga qilich, o'q-yoy, nayza, xanjar, oybolta, gurzi va boshqalar. Manbalarda amir sarbozlari va harbiy amaldorlari taqib yurgan "chiniy", "rusiy", "rumiy", "farangi", "sulaymoniy", "hindiy", "damashqiy" va boshqa nomli qilichlar uchraydi. Bundan tashqari amirlikda, "farangiy", "afg'oniy", "eroniy", nomlari bilan boshqa sovuq qurollar va hattoki, o'tochar qurollardan ham foydalanishgan.

Amir Nasrullo harbiy sohada ma'lum islohotlarga qo'l uradi, ammo oxirgacha uni yetkaza olmaydi. Chunki, u o'zining 34 yillik saltanati davomida xonlikdagi ichki nizolardan qutila olmadi. Butun harbiy kuchini itoatdan chiqqan viloyatlarni bo'ysundirishga sarf etdi. Buxoroda uzoq muddat yashagan, Zarafshon harbiy okrugini boshqargan, Turkistonning harbiy quvvatini sinchiklab o'rgangan G.A.Arendarenko yozganidek: "Nasrullo davrida dala to'plari sezilarli darajada yaxshilangan edi, ular ingliz harbiy nizomidan chala-chulpa xabardor bo'lgan afg'on to'pchilarini xizmatga oldilar. Og'ir qurolli otiqlar, xisobdorlar soni ham oshiriladi. Piyodalar ko'paytirilib, to'plar himoyasida jangga kirish va qal'alarga hujum qilish qo'llanila boshlaydi".

Ba'zi manbalarda amir Nasrullo afg'onlar hamda qo'shin tarkibidagi piyoda sarbozlardan to'pchilar nizomiy guruhiga asos solgan amir sifatida e'tirof etiladi.

Amir Nasrullo davrida va undan keyin ham to'pchiboshi qo'shinning bosh qo'mondoni hisoblangan. Erondan olib kelingan Abdusamad to'pchiboshi, muarrix Mullo Olim Maxdumning "Turkiston tarixi" kitobida aytilishicha, bilimli, zakovatli kishi bo'lgan. U chamasi to'p va to'pxonalarning

dala sharoitidagi harakat imkoniyatini oshirishga erishadi. To'plar, ularni tortib yuruvchi otlar guruhlanadi va raqamlanadi. Ma'lumki bungacha to'plarni ho'kizlar sudrashi taomilda bo'lib kelgan edi. Abdusamad to'pchi boshining qismati fojeali yakun topdi, amir Nasrullo uni Shahrisabz beklari bilan til biriktirishda ayblab, qatl etadi.[8]

Buxoro amirligi to'plariga ta'rif beradigan bo'lsak, amirlikda ishlab chiqarilgan dastlabki to'plar "Dahanpur" (ya'ni to'pning o'qi old tarafdin joylashgan) deb nomlangan. Bu xildagi to'plar aksariyat hollarda qal'a himoyasida qo'llanib, dala janglari sharoitida ulardan foydalanish ancha mushkulliklar tug'dirgan. Keyinchalik, ular hajmi kichraytirilib dala janglari uchun uchun ham foydalanila boshlangan. Dahanpur to'plari vazni turlicha ishlab chiqarilib ularning eng yengillarini 2 ta, og'irligini esa 6 tacha otlar (dastlabki davrlarda to'plarni ho'kizlar tuyalar yordamida kerakli manzillarga olib borilgan) zo'rg'a tortib borgan.

Amirlik dahanpur to'plari bunyod etilishi jarayonida artileriya rivojlanishining dastlabki bosqichi - hunarmand ishlab chiqarish davrini bosib o'tdi.

O't ochish qurollari va porox alohida ustalar tomonidan ishlab chiqarilgan. Qurol yasagan usta urushda o'zi yasagan qurollardan otgan va unga dastlab o'zi xizmat ko'rsatib bergan. Shuning uchun to'pchilar ba'zi hollarda askar hisoblanmay, alohida sexlar ustasi deyilgan.

Har to'p kalibriga ega bo'lib, faqat shu qurollar uchun o'q (yadro, snaryad) tayyorlangan. Dastlab ishlab chiqarilgan dahanpur to'plari kalibrini o'lchash qabul qilinmagan, kalibr esa chamalab aytilgan "olmaday" o'q, "kalladay o'q" va hokazo

shunga o`xshash atamalar yuritilib, to`p old tomonidan o`qlangan. Dahanpur to`plarida qulf (zatvor) tushunchasi va o`zi ham bo`lmagan. Ustalar to`plarni bu davrda o`z bilganlaricha yasaganlar, texnik xisob-kitobsiz ishlangan bunday qurollar otilgan paytida portlab ketishi, kuchli tebranish hosil qilishi, nam tortishi va ob-havoning noqulay sharoitda otilmay qolishi, o`qning to`p stvoli ichida yorilib ketishi va boshqa noxushlik holatlari dahanpur to`plariga xosdir. Cho`yan, bronza va misdan ishlab chiqarilgan to`plar yadrosi aylana shaklida bo`lib ushbu to`pga tegishli yadrolar og`irligi 2 kg. dan 8 kg. gacha bo`lgan. Umuman bu og`irlikdagi to`p o`qlari amirlikda ishlab chiqarilgan barcha to`plarga xos edi.

To`p qo`yiladigan joy "Qo`rxona" deb nomlanib, bunday qo`rxonalar Buxoro, Karmana, Samarqandda faoliyat ko`rsatgan. Qo`qon xonligida mazkur ustaxonalar "To`bxona", "Ishxonai-to`bxona" deb yuritilib, "Jaloir", "Shoxmali", "Yazali" nomlari bilan to`plar ishlab chiqarilgan.

"Dahanpur" to`plarini jang maydoniga olib borish jarayonida to`p yadroli "jarimachi sarbozlar" guruhi tomonidan tashib borilgan. Manbalarda e`tiriof etilishicha, sarbozlar 2 tadan 5 tagacha (og`irligiga qarab) to`p o`qlarini kerakli hududgacha olib borishga majbur edilar.

Yadrolar uchun eng zarur hisoblangan poroxlar ham XIX asr boshlaridan e`tiboran amirlikning o`zida ishlab chiqariladigan bo`ldi.[9]

"Dahanpur" to`plarining yana bir jangovor holatining zaiflik tomoni shu ediki, to`p stvolining ichi turli bo`rtma chiziqlardan iborat bo`lib, bu esa yadroning ham bo`rtma shaklida bo`lishini talab etar edi. O`qlar uchun hali bunday bo`rtmalar chiqarish imkoniyati past edi. Natijada bu o`qlar stvol

ichida jips tushmas ediki, otgan paytda hosil bo`lgan porox gazlari snaryaddan oldin jipslashmagan joylardan chiqib ketar edi. Bu hol o`qning uzoqqa yetib bora olmasligi, stvolning kuyib yorilib ketish holatlariga olib kelar edi. Ana shu texnik kamchiliklarni bartaraf etishi ishiga kirishgan amir Nasrullo o`z hukmronligining oxirgi yillarida "Dumbalapur" to`plariga asos soldi. O`qlar stvolning orqa tomonidan joylashganligi bois shunday no olib bunday to`plar "dahanpur"ga nisbatan biroz qulaylik taraflariga ega edi.

Stvolning old tomonidan o`qlash yuqoridagi sabablarga ko`ra bekor qilinib, orqa tomonida ya`ni qulf tomonidan o`qlashga almashtirildi. Garchi bu muammo yevropada allaqachon hal etilgan bo`lsada, quvurni orqa tomonini mustahkam yopa oladigan qulf va obrator, ya`ni gazlarni shu zatvor orqali chiqib ketmaydigan moslamani qo`llashga amirlikda to`la texnik talablarga javob bera oladigan to`plar ishlab chiqarish uskuna stanok yo`q edi. To`p ishlab chiqarishda ma`lum hajmdagi qoliplarga metal eritilib quyilar edi. "Dumbalapur" to`plari 2 tacha otlar yordami bilan tortila borilib ularning uzoqqa otish darajasi 1,3-1,5 km ga yetgan.

Buxoro amirligi artileriyasining asoschisi sanalgan amir Nasrullo Qo`qon xonligi bilan olib borgan janglari chog`ida 2 turdagi to`plarni o`lja sifatida qo`lga kiritadi. 1.Jahongir (katta to`p). 2.Shohdor (mayda to`p).

Jahongir to`pining amirlik to`plaridan ustunlik taraflarini ko`rgan Nasrullo – "Bunday to`p bilan butun jahonga hukmronlikni o`rnatish mumkin" – deya jar soldi. Lekin qo`lga kiritilgan jahongir to`plari juda ham og`ir bo`lib vazni 34 puddan (554

kg) ortiqroq edi. Bunday og'ir to'pni 8 tacha otlar zo'rg'a torta olgan.

Garchi vazni og'ir bo'lsada devor qulatis qudrati boshqa to'plardan ustunligi bois amirlik maxsus qo'rxonalarida ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan hamda jang maydonlarida ham sudrab borilgan.

Harbiy harakatlar chog'ida hujum qilingan hududlarda tinch aholini talash, katta o'ljalarni qo'lga kiritish uchun vahshiyona ishlarni amalga oshirish tez-tez kuzatilib turilgan. Ba'zi holatlarda hali jangda to'la-to'kis g'alaba qozonmasdan turib o'lja ilinjida kurashlar boshlansa, ba'zan mazkur o'ljalar uchun harbiy amaldorlar o'rtasida kelishmovchiliklar kelib chiqqan. Amir Nasrullo 1842 yil aprelda Qo'qon shahrini qo'lga kiritganda sarbozlar dastavval Muhammad Alixon

saroyini talashga kirishib ketadilar. Orqadan o'z qo'shini bilan yetib kelgan amir Nasrulloxonning o'g'li Muzaffarxon barcha olingan o'ljalarni talab qiladi. Sarbozlar esa buni hohlashmaydi. Bundan darg'azab bo'lgan Muzaffar sarbozlarni qilichdan o'tkaza boshlaydi. Abdu Samad to'pchiboshi (1837 – 1845 yillarda to'pchiboshi lavozimida ishlagan) esa Muzaffarxon askarlarini urib orada katta kelishmovchiliklar chiqadi.

Xulosa sifatida shuni qayd etish mumkinki, amir Nasrullo o'zining 34 yillik hukmronligi davrida xarbiy soxada ko'plab isloxotlar amalga oshirishga xarakat qildi va ba'zi yutuqlarni qo'lga kiritdi. Biroq tinimsiz bo'lib turgan ichki va tashqi urushlar natijasida bu isloxotlarni oxiriga yetkazilmadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Ражабов Қ. Насруллоҳхон. – Т.: Абу матбуот-консалт, 2011. –Б.19-20.
- 2.Шукруллаев Ю. Бухоро амирлигида қўшиннинг этник таркиби.// Имом ал-Бухорий сабоқлари. – Тошкент, 2008. – №3. – Б. 215-216.
- 3.Файзиев Т. Бухоро феодал жамиятида қуллардан фойдаланишга доир ҳужжатлар (XIX аср.). – Т.: Фан, 1990. – Б. 75.
- 4.Умирзоқов Ш.У. Артиллерия тарихи. – Самарқанд, 2001. – Б. 69
- 5.История Бухары. С древнейших времен до наших дней. – Т., 1976. – С. 189.
- 6.Чориев З. Тарих атамаларининг қисқача изоҳли луг'ати. – Т.: Академия, 2002. – Б. 79.
- 7.Воҳидов Ш. Қўқон хонлиги ва Бухоро амирлигидаги унвон ва мансаблар.... – Б. 23 - 24.
- 8.Ўзбекистоннинг янги тарихи. Биринчи китоб. Туркистон чор Россияси мустамлакачилиги даврида.... – Б. 94.
- 9.Зиёев Ҳ. Туркистонда Россия тажовузи ва ҳукмронлигига қарши кураш. – Т.: Шарқ, 2001. – Б. 16.